

ساخت و اعتباریابی مقیاسی برای سنجش بخشودگی بین فردی

دکتر پروین احتشامزاده^۱، دکتر حسن احدی^۲، دکتر میرصلاح الدین عنایتی^۳، دکتر علیرضا حیدری^۴

Construct and Validation of a Scale for Measuring Interpersonal Forgiveness

Parvin Ehteshamzadeh^{*}, Hasan Ahadi^a, Mir Salahedin Enayati^b, Alireza Heidari^c

Abstract

Objectives: The aim of this study was to construct and validate a scale for measuring interpersonal forgiveness, suitable for Iranian socio-cultural features. **Method:** The subjects were comprised of 400 college students (237 female, 167 male) selected through random stratified sampling from Ahvaz universities. Data were collected using family forgiveness scale (FFS), Ahvaz Aggression Inventory (AAI), and Agreeableness from NEO Five Factor Inventory (NEO-FFI). Data were analyzed using Pearson's correlation coefficient and stepwise regression analysis. **Results:** Results of factor analysis showed that three factors comprised Interpersonal forgiveness Inventory (IFI): from the total 25 items of the scale, 12 items were loaded on first factor (restructure of relationship and control of revenge), 6 items were loaded on second factor (pain control), and 7 items were loaded on third factor (realistic understanding). **Conclusion:** The interpersonal forgiveness scale has appropriate reliability and validity for the measurement of this feature among student population.

Key words: forgiveness; family; validation

[Received: 23 June 2009; Accepted: 18 January 2010]

چکیده

هدف: هدف از این پژوهش ساخت و اعتباریابی مقیاسی برای سنجش بخشودگی بین فردی بود که متناسب با ویژگی‌های فرهنگی-اجتماعی ایران باشد. **روش:** نمونه پژوهش شامل ۴۰۰ نفر (۲۳۷ زن و ۱۶۳ مرد) از دانشجویان دانشگاه‌های اهواز بود که به صورت تصادفی طبقه‌ای انتخاب شدند. برای جمع‌آوری اطلاعات از مقیاس بخشودگی خانوادگی پولارد و همکاران، مقیاس پرخاشگری زاهدی‌فر و همکاران و خرده‌مقیاس توافق‌پذیری فرم کوتاه پرسش‌نامه شخصیتی نو استفاده شد. داده‌ها با روش همبستگی ساده و رگرسیون چند متغیری گام به گام مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفتند. **یافته‌ها:** نتایج تحلیل عاملی نشان داد که مقیاس بخشودگی بین فردی، از سه عامل تشکیل شده است، به طوری که از کل ۲۵ ماده مقیاس، ۱۲ ماده بر روی عامل اول (ارتباط مجدد و کنترل انتقام‌جویی)، شش ماده بر روی عامل دوم (کنترل رنجش) و هفت ماده بر روی عامل سوم (درک و فهم واقع‌بینانه) قرار گرفته است. **نتیجه‌گیری:** مقیاس بخشودگی بین فردی دارای اعتبار و پایایی مطلوبی جهت سنجش این ویژگی در بین جمعیت دانشجویی می‌باشد.

کلیدواژه: بخشودگی؛ خانواده؛ اعتباریابی

[دریافت مقاله: ۱۳۸۸/۴/۲؛ پذیرش مقاله: ۱۳۸۸/۱۰/۲۸]

^۱ دکترای روانشناسی عمومی، گروه روانشناسی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات خوزستان. اهواز، سه راه فرودگاه، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات خوزستان، کدپستی ۶۱۵۵۵. دورنگار: ۶۱۱-۴۴۳۵۲۸۸ (نویسنده مسئول) E-mail: p_ehtesham85@yahoo.com؛ ^۲ دکترای روانشناسی، استاد دانشگاه علامه طباطبایی تهران؛ ^۳ دکترای روانشناسی بالینی، استادیار دانشگاه آزاد اسلامی اهواز؛ ^۴ دکترای روانشناسی عمومی، استادیار دانشگاه آزاد اسلامی اهواز.

* Corresponding author: PhD. in General Psychology, Department of Psychology, Islamic Azad University, Branch of Research and Sienses, Airport St., Ahvaz, Iran, IR. Fax: +98611-4435288. E-mail: p_ehtesham85@yahoo.com; ^a PhD. in Psychology, Professor of Allameh-Tabatabaee University; ^b PhD. in Clinical Psychology, Assistant Prof. of Islamic Azad University of Ahvaz; ^c PhD. in General Psychology, Assistant Prof. of Islamic Azad University of Ahvaz.

مقدمه

بخشودگی یک ویژگی شخصیتی است که در چند دهه اخیر در کشورهای غربی، به صورت تجربی مورد پژوهش قرار گرفته است. در ایران نیز، در چند سال گذشته این ویژگی وارد حوزه پژوهش‌های روان‌شناختی شده است.

مک کالوف^۱ که از پژوهشگران صاحب‌نام در زمینه بخشودگی است، معتقد است بخشودگی عبارت از ویژگی است که در اثر آن، شخصی که در روابط بین‌فردی، مورد آزار یا آسیب (مانند اهانت یا خیانت) قرار گرفته است، خطای فرد خاطی را می‌بخشد. بدین ترتیب فرصتی دوباره برای جبران خطا، به فرد خاطی داده می‌شود تا بتواند دوباره اعتمادسازی نماید (مک کالوف، ورتینگتون^۲ و راشل^۳، ۱۹۹۷، به نقل از مالتبی^۴، وود^۵، دی^۶ و کن^۷، ۲۰۰۸).

هارگریو^۹ (۱۹۹۴) بخشودگی را تلاشی برای حفظ عشق و اعتماد در روابط، و پایان دادن به سوگیری‌های آسیب‌زا، در نظر گرفته است. زمانی که در روابط میان افراد، به‌ویژه اعضای خانواده و زوجین، عدالت و انصاف نادیده گرفته می‌شود، افراد احساس می‌کنند که در این رابطه مغبون و متضرر شده‌اند. در نتیجه ممکن است برای گرفتن حق خود از شیوه‌های مخرب استفاده نمایند. این شیوه‌های مخرب به شکل رفتارهای بدبینانه، دشمنی، خشم شدید، گسستگی‌های هیجانی و آسیب رساندن و آزردهن سایر افراد بروز می‌کند (بوزرمنی^{۱۰}، ناجی^{۱۱} و کرانسر^{۱۲}، ۱۹۸۶، به نقل از هارگریو و سلز^{۱۳}، ۱۹۹۷). هارگریو (۱۹۹۴) معتقد است که این روش ویرانگر برای کسب حقوق خود، موجب آسیب و ایجاد درد و رنج^{۱۴} در خانواده می‌شود. برخی از افرادی که قربانی آزارهای خانواده هستند، همواره دوره‌های متناوبی از احساس شرم/خشم^{۱۵} و نترل/آشفتگی^{۱۶} را تجربه می‌کنند.

مک کالوف و همکاران (۱۹۹۷) سه سیستم مشارکت‌کننده در فرآیند بخشودگی بین‌فردی را، که فارغ از زمان عمل می‌کنند، پیشنهاد نمودند. اولین سیستم، صمیمیت - همدلی^{۱۷} (عامل مرکزی بخشودگی) است. دومین سیستم، نشخوار^{۱۸} است که آشفتگی بین‌فردی را تشدید می‌کند و برای پیش‌بینی انگیزش‌های انتقام‌جویی^{۱۹} مهم است. سومین سیستم، بازگشت صمیمیت بین‌فردی است که از رفتارهای دوری از مقصر جلوگیری و رفتارهای نشان‌دهنده آشتی را تسهیل می‌کند.

عوامل زیستی از عوامل مرتبط با بخشودگی هستند. پژوهش‌هایی که با روش تصویرنگاری از مغز انجام شده

است، بخش‌هایی از مغز را که در زمان بخشودگی یا نابخشودگی فعال می‌شوند، بررسی کرده است (فارو^{۲۰} و وودراف^{۲۱}، ۲۰۰۵، به نقل از ورتینگتون، ویتولایت^{۲۲}، لرنر^{۲۳} و شرر^{۲۴}، ۲۰۰۵). این پژوهش‌ها نشان داده است که فعالیت مغز در زمان نابخشودگی همانند فعالیت آن در زمان تنیدگی^{۲۴}، خشم و پرخاشگری است (پیت رینی^{۲۵}، گازلی^{۲۶}، باسو^{۲۷}، جاف^{۲۸} و گرافمن^{۲۹}، ۲۰۰۰، به نقل از ورتینگتون و همکاران، ۲۰۰۵). سیبولد^{۳۰}، هیل^{۳۱}، نیومن^{۳۲} و چی^{۳۳} (۲۰۰۱)، به نقل از ورتینگتون و همکاران، (۲۰۰۵) با آزمایش خون افراد دارای نابخشودگی دراز مدت، دیدند که ویژگی بخشودگی با میزان چسبندگی خون^{۳۴} ارتباط منفی و با فعالیت سیستم‌های پیش‌گیری از مسمومیت، ارتباط مثبت داشت. الگوی هورمونی، به‌ویژه آزاد شدن گلوکوکورتیکوئیدها (به‌ویژه کورتیزول)، در زمان نابخشودگی شبیه به مسیرهای هورمونی در زمان هیجان‌های منفی مرتبط با تنیدگی است.

پژوهش‌های گوناگون نشان داده‌اند که بین ویژگی‌های اصلی شخصیت با بخشودگی ارتباط وجود دارد. در این پژوهش‌ها مشخص شده است که روان‌نژندگرایی^{۳۵} عامل بازدارنده بخشودگی است (داونپورت^{۳۶}، ۱۹۹۱، به نقل از باربر و مالتبی و ماکاسکیل، ۲۰۰۵؛ مالتبی^{۳۷} و همکاران، ۲۰۰۱).

برون‌گرایی^{۳۸} (مالتبی، دی و باربر، ۲۰۰۴) و توافق‌پذیری^{۳۹} (بروس^{۴۰}، رای^{۴۱}، لوت زویس^{۴۲} و راس، ۲۰۰۵؛ بری^{۴۳} و همکاران، ۲۰۰۱، به نقل از ورتینگتون و همکاران، ۲۰۰۵) با بخشودگی همبستگی مثبت نشان داده‌اند و

1- Mc Collough	2- transgression
3- Worthington	4- Rachel
5- Maltby	6- Wood
7- Day	8- Kon
9- Hargrave	10- Boszormenyi
11- Nagy	12- Krasner
13- Sells	14- pain
15- shame/rage	16- control/chaos
17- intimacy-empathy	18- rumination
19- vengeance	20- Farrow
21- Woodruff	22- Witvliet
23- Lerner	24- Sherer
25- Pietrini	26- Guazzelli
27- Basso	28- Jaff
29- Grafman	30- Seybold
31- Hill	32- Neumann
33- Chi	34- blood viscosity
35- neuroticism	36- Davenport
37- Maltby	38- extroversion
39- agreeableness	40- Bross
41- Rye	42- Lutz-Zois
43- Berry	

همکاران، ۲۰۰۱) گزارش دادند که هنگامی که یک رنجش روی می دهد، نشخوار می تواند پرخاشگری را افزایش دهد و باعث شود ناراحتی و رنجش حاصل از مشاخره یا خطا، به مدت طولانی ادامه یابد. هم چنین نشخوار خشم یعنی مرور طولانی افکار و خاطرات خشم، با بخشودگی دیگران ارتباط منفی دارد (باربر و همکاران، ۲۰۰۵). توسانیت^{۲۰} و وب^{۲۱} (۲۰۰۵)، به نقل از باربر و همکاران، ۲۰۰۵) با مرور ۱۸ مطالعه در مورد سودمندی بخشودگی برای سلامت روانی، مشخص نمودند که افرادی که خطاها را می بخشند، اضطراب، خشم و افسردگی را کمتر گزارش می کنند.

لاولر-راو^{۲۲} و پیفری^{۲۳} (۲۰۰۶) با بررسی ارتباط بین صفت بخشودگی، عوامل واسطه ای بالقوه و متغیرهای سلامتی در افراد ۹۰-۵۰ ساله، نشان دادند که صفت بخشودگی تحت تأثیر عوامل جنسیتی و سنی قرار دارد، به طوری که در زنان و در افراد بالای ۶۰ سال بیشتر به چشم می خورد.

هم زمان با نظریه پردازی درباره بخشودگی و مفاهیم فرعی آن، مقیاس های مختلفی برای سنجش اشکال مختلف بخشودگی تهیه شده است. از جمله این مقیاس ها، می توان به مقیاس بخشودگی خود و دیگران^{۲۴} (ماگر و همکاران، ۱۹۹۲)، به نقل از باربر و همکاران، ۲۰۰۵؛ یامور-تامپسون^{۲۶} و اشنایدر^{۲۷}، ۲۰۰۳، به نقل از مالتبی و همکاران، ۲۰۰۴)، مقیاس بخشودگی سرشتی^{۲۸} یا صفت بخشودگی (لاولر-راو و پیفری، ۲۰۰۶)، مقیاس بخشودگی در موقعیت های خاص (براون^{۲۹}، ۲۰۰۳)، مقیاس رفع کدورت بین فردی^{۳۰} (IRRS) (هارگریو^{۳۱} و سلز، ۱۹۹۷) و مقیاس بخشودگی خانواده^{۳۲} (FFS) (پولارد، اندرسون^{۳۳}، اندرسون و جینگز^{۳۴}، ۱۹۹۸؛

اندازه همبستگی های گزارش شده در تحقیقات گوناگون بین بخشودگی و توافق پذیری از ۰/۲۱ (مک کالوف و هویت^۱، ۲۰۰۲، به نقل از چیارامل لو^۲، منز ساستر^۳ و مولت^۴، ۲۰۰۸) تا ۰/۴۹ (مک کالوف، بل لا^۵، کیلیاتریک^۶ و جانسون^۷، ۲۰۰۱) متفاوت بوده است. نتو^۸ (۲۰۰۷) در پژوهشی با عنوان بخشودگی، شخصیت و قدردانی، نشان داد که بین روان نژندگرای و تحمل رنجش و تمایل برای بخشودگی ارتباط وجود دارد. شفرد^۹ و بلیکی^{۱۰} (۲۰۰۸) در پژوهشی، صفت بخشودگی را در یک مدل شخصیتی شش عاملی بررسی کردند. نتایج این پژوهش نشان داد که توافق پذیری، قوی ترین پیش بینی کننده بخشودگی است. هم چنین نشان داد که دو ویژگی که مربوط به روان نژندگرای هستند (دمدمی مزاجی و زودرنجی)، از بخشودگی جلوگیری می کنند و این صفات ممکن است فرد را به سوی تجربه مجدد هیجان های منفی نسبت به فرد خطا کار سوق دهند، و بدین ترتیب شکل گیری و رشد هیجان های مثبت را به تعویق اندازند. در پژوهش چیارامل لو و همکاران (۲۰۰۸) که با هدف کشف ساختار عاملی صفت بخشودگی انجام پذیرفت، مشخص گردید که صفت بخشودگی از سه عامل ناتوانی در طلب بخشودگی، حساسیت به موقعیت، و طلب بخشودگی غیرمشروط تشکیل شده است. نتایج این پژوهش نشان داد که توافق پذیری و گشودگی برای تجربه^{۱۱} با ناتوانی در طلب بخشودگی ارتباط منفی داشتند و توافق پذیری با طلب بخشودگی غیرمشروط ارتباط مثبت داشت.

از دیگر عوامل مرتبط با بخشودگی، رفتارهای خشن (مور^{۱۲} و داهلن^{۱۳}، ۲۰۰۸)، خشم و پرخاشگری (دانپورت، ۱۹۹۱، به نقل از باربر و همکاران، ۲۰۰۵؛ بری و همکاران، ۲۰۰۱، به نقل از ورتینگتون و همکاران، ۲۰۰۵)، و دشمنی و تنفر (مالتبی و همکاران، ۲۰۰۱؛ ورتینگتون^{۱۴} و همکاران، ۲۰۰۰، به نقل از باربر و همکاران، ۲۰۰۵) است. مالتبی و همکاران (۲۰۰۸) در پژوهشی نشان دادند که خشم و دشمنی می تواند انگیزش های انتقام جویی و اجتناب (مربوط به سیستم های سه گانه بخشودگی مک کالوگ و همکاران، ۱۹۹۸) را تا دو سال و نیم پس از وقوع یک خطای بین فردی پیش بینی کند. اینرایت^{۱۵} و کوپل^{۱۶} (۱۹۹۸) و فیتس گیونز^{۱۷} (۱۹۸۶)، به نقل از مک کالوف و همکاران، ۲۰۰۱) نیز به این موضوع اشاره کرده اند. هم چنین نشخوار با بخشودگی رابطه منفی و با پرخاشگری رابطه مثبت دارد. کولینز^{۱۸} و بل^{۱۹} (۱۹۹۷)، به نقل از مک کالوگ و

1- Hoyt	2- Chiamello
3- Munoz Saster	4- Mullet
5- Bellah	6- Kilpatrick
7- Johnson	8- Neto
9- Shepherd	10- Beliki
11- openness	12- Moore
13- Dahlen	14- Worthington
15- Enright	16- Coyle
17- Fitzgibbons	18- Collins
19- Bell	20- Tusanit
21- Webb	22- Lawler-Row
23- Piferi	
24- forgiveness of self and others	
25- Mauger	26- Yamhure-Thompson
27- Snyder	28- dispositional forgiveness
29- Brown	
30- Interpersonal Relationship Resolution Scale	
31- Hargrave	
32- Family Forgiveness Scale	
33- Anderson	34- Jenings

همکاران، (۱۹۹۸) مطالعه شد و برخی از آنها مانند مقیاس رفع کدورت بین فردی هارگریو و سلز (۱۹۹۷) مورد استفاده قرار گرفتند.

هم چنین افزون بر مجموعه ماده‌های برگزیده از برخی مقیاس‌های یاد شده، با مرور منابع و متون معتبر روان‌شناسی بخشودگی (مانند سمدز^۴، ترجمه ظهیر^۵، ۱۹۹۶؛ سیمون^۶، ترجمه قراچه داغی، (۱۳۸۵)، تعدادی ماده جدید که متناسب با ویژگی‌های فرهنگی جامعه ایران باشد نیز در فرم مقدماتی گنجانده شد. ماده‌های فرم مقدماتی در چندین مرحله اصلاح و در نهایت فرم آزمایشی این مقیاس با ۶۰ ماده تدوین گردید. مقیاس ۶۰ ماده‌ای به ۲۰ نفر از دانشجویان کارشناسی ارشد دانشگاه آزاد اهواز ارائه گردید تا پیشنهادهای اصلاحی خود را بیان کنند. به این ترتیب پس از حذف ماده‌های مبهم، ۴۶ ماده باقی ماند. مقیاس ۴۶ ماده‌ای جهت تعیین روایی صورتی^۷ به سه نفر روان‌شناس داده شد و آنها روایی صورتی این مقیاس را در حد مطلوب دانستند.

نمره گذاری فرم مقدماتی ۴۶ ماده‌ای با روش لیکرت صورت گرفت. برای هر ماده چهار گزینه تعیین شد و ارزش عددی به آنها اختصاص یافت. گزینه‌ها به صورت کاملاً مخالف (۱ نمره)، مخالف (۲ نمره)، موافق (۳ نمره) و کاملاً موافق (۴ نمره) در نظر گرفته شد. برای تعیین حساسیت مقیاس، ماده‌های دارای قدرت تشخیص پایین با ملاک تفکیکی ۲۵٪ و ۷۵٪ حذف شدند (چایلید^۸، ۱۹۹۰، به نقل از همایی، (۱۳۷۹). بدین ترتیب ماده‌هایی که بیش از ۷۵٪ افراد و یا کمتر از ۲۵٪ افراد به آنها پاسخ موافق یا مخالف داده بودند، حذف شدند. با این روش، از مقیاس ۴۶ ماده‌ای، ۱۶ ماده که دارای قدرت تشخیصی پایین بود حذف شد، و ۳۰ ماده که دارای قدرت تشخیصی مطلوب بود، جهت انجام تحلیل عاملی مورد استفاده قرار گرفت.

ابتدا برای ارزیابی قابلیت ۳۰ ماده تدوین شده برای انجام تحلیل عاملی، آزمون KMO^۹ با نرم‌افزار SPSS^{۱۰} انجام شد که ضریب به دست آمده رضایت بخش بود (۰/۸۴۴).

هم چنین آزمون بارتلت^{۱۱} در سطح ۰/۰۰۱ معنی دار بود (۱/۷۸۰٪). پس از انجام تحلیل عاملی برای مقیاس

هنجاریابی شده برای ایران توسط سیف و بهاری، (۱۳۸۰) اشاره کرد. هم چنین مک کالوف و همکاران، (۱۹۹۷) مقیاس انگیزش‌های بین فردی مربوط به خطا TRIM^۱ را برای سنجش بخشودگی بین فردی تهیه نمودند.

با توجه به وجود مفاهیم متنوع برای بخشودگی، تهیه مقیاس‌های مختلف در این زمینه که با ویژگی‌های فرهنگی جامعه ایران تناسب داشته باشد، ضروری به نظر می‌رسد.

هدف از این پژوهش، ساخت و اعتباریابی مقیاسی به نام بخشودگی بین فردی است. فرضیه‌های مورد آزمون در این پژوهش عبارت است از:

- ۱- بخشودگی بین فردی با بخشودگی خانوادگی دارای همبستگی است، ۲- بخشودگی بین فردی با پرخاشگری دارای همبستگی منفی است، ۳- بخشودگی بین فردی با توافق‌پذیری دارای همبستگی مثبت است.

روش

جامعه آماری این پژوهش، جمعیت دانشجویان دوره کارشناسی دانشگاه‌های اهواز در سال تحصیلی ۸۸-۱۳۸۷ بود. از آنجا که جامعه پژوهش از طبقات مختلف (رشته‌های تحصیلی مختلف) تشکیل شده بود، نمونه پژوهشی به شیوه تصادفی طبقاتی از بین دانشجویان رشته‌های تحصیلی مختلف انتخاب شد. بدین منظور پس از تعیین تعداد کل دانشجویان، به تفکیک دانشکده‌های موجود در هر دو دانشگاه آزاد اسلامی و شهید چمران اهواز (۲۹۶۷۱ نفر)، از جدول حجم نمونه کریجزی^۲ و مورگان^۳ (۱۹۷۰)، به نقل از نادری و سیف نراقی، (۱۳۸۵) برای تعیین حجم نمونه استفاده گردید. بر اساس این جدول، برای جامعه‌ای با حجم تقریبی ۳۰/۰۰۰ نفر، ۳۷۹ نفر نمونه‌ای مناسب بود. تعداد نمونه ساخت مقیاس ۴۰۰ نفر (۲۳۷ زن و ۱۶۳ مرد)، و تعداد نمونه بازآزمایی ۱۰۰ نفر (۶۰ زن و ۴۰ مرد) بود. هم چنین برای اعتباریابی همزمان، نمونه دیگری به تعداد ۲۰۰ نفر (۱۲۰ زن، ۸۰ مرد) انتخاب شد. برای رعایت درصد طبقات موجود در نمونه انتخابی، بر اساس کل حجم نمونه (۴۰۰ نفر)، و تعداد دانشجوی مشغول به تحصیل در هر دانشکده، درصد مورد نیاز از هر دانشکده تعیین گردید (لازم به ذکر است که برخی دانشکده‌ها فقط در یکی از دو دانشگاه موجود بود، مانند دامپزشکی در دانشگاه شهید چمران و پرستاری در دانشگاه آزاد اسلامی اهواز). برای ساخت فرم مقدماتی مقیاس بخشودگی بین فردی، ماده‌های مقیاس‌های مختلف (مانند مقیاس بخشودگی خانوادگی ساخته پولارد و

1- Transgression-Related Interpersonal Motivations
2- Kerjcie
3- Morgan
4- Smedes
5- Simon
6- face validity
7- Child
8- Kaiser-Meyer-Olkin
9- statistical package for social science
10- Bartlett test

سنجش روایی این مقیاس در نمونه‌ای متفاوت (غیر از نمونه‌ای که مبنای گزینش داده‌ها بود) انجام گرفت تا طبق دیدگاه آناستازی^۵ (۱۳۷۱) از بالارفتن ساختگی ضرایب روایی پیش‌گیری شود. گزینش آزمودنی‌های سنجش روایی، نیز به صورت تصادفی طبقاتی از بین رشته‌های تحصیلی مختلف صورت گرفت. تعداد این نمونه ۲۰۰ نفر (۱۲۰ زن و ۸۰ مرد) بود.

به منظور سنجش روایی مقیاس بخشودگی بین فردی، از اجرای هم‌زمان آن با خرده‌مقیاس بخشودگی در خانواده اصلی FFS (پولارد و همکاران، ۱۹۹۸)، خرده‌مقیاس توافق‌پذیری از پرسش‌نامه پنج‌عاملی شخصیت FFI-NEO^۶ (کاستا^۷ و مک‌کری^۸، ۱۹۹۲)، و مقیاس پرخاشگری اهواز AAI^۹ (زاهدی فر و همکاران، ۱۳۷۹) استفاده شد. اطلاعات به‌دست آمده به شرح زیر می‌باشد:

۱) **خرده‌مقیاس بخشودگی در خانواده اصلی (FFS):** این خرده‌مقیاس یکی از دو قسمت مقیاس بخشودگی خانواده پولارد و همکاران (۱۹۹۸) است که شامل ۲۰ ماده و پنج خرده‌مقیاس فرعی است. پایایی آن توسط پولارد و همکاران (۱۹۹۸) با روش آلفای کرونباخ برای کل مقیاس به میزان ۰/۹۳ و برای خرده‌مقیاس‌ها بین ۰/۵۵ تا ۰/۸۶ به‌دست آمده است. سیف و بهاری (۱۳۸۰) پایایی خرده‌مقیاس بخشودگی در خانواده اصلی را برابر ۰/۸۴ به‌دست آوردند. روایی هم‌زمان مقیاس بخشودگی خانواده، توسط پولارد و همکاران (۱۹۹۸) بررسی شد و نتایج تحلیل آنها نشان داد که خرده‌مقیاس‌ها از همگرایی مطلوبی برخوردارند و دارای روایی سازه‌ای^{۱۰} قابل‌قبولی هستند (به‌نقل از سیف و بهاری، ۱۳۸۰).

۲) **مقیاس پرخاشگری اهواز (AAI):** این مقیاس که توسط زاهدی فر، نجاریان و شکرکن (۱۳۷۹) ساخته شده است، دارای ۳۰ ماده و سه خرده‌مقیاس با اسامی خشم و غضب، تهاجم و توهین، و لجاجت و کینه‌توزی است. پایایی این مقیاس با روش آلفای کرونباخ برای کل مقیاس و خرده‌مقیاس اول، دوم و سوم آن به ترتیب برابر ۰/۸۵، ۰/۷۵ و ۰/۸۷ گزارش شده

بخشودگی بین فردی، آزمون اسکری^۱ که تعداد تقریبی عامل‌های قابل استخراج از میان داده‌ها را پیشنهاد می‌کند، انجام شد و نشان داد که با توجه به آنگن یا ارزش‌های ویژه^۲ عوامل (یعنی مجموع مجذورات ضرایب عاملی موجود در هر عامل)، حداکثر سه عامل قوی از بین داده‌ها، قابل استخراج می‌باشد. تحلیل عوامل داده‌ها با روش مؤلفه‌های اصلی پس از پنج چرخش متعامد از نوع واریماکس^۳، به بهترین ترکیب ماده‌ای و ساختار عاملی خود دست یافت و منجر به استخراج سه عامل شد. در این پژوهش از بارهای عاملی حداقل ۰/۳۰ استفاده شد. بر این اساس ۲۵ ماده نهایی مقیاس بخشودگی بین فردی مشخص گردیدند.

نمره‌گذاری مقیاس نهایی ۲۵ ماده‌ای بخشودگی بین فردی IFI-۲۵^۴ به شکل لیکرت صورت گرفت. از این مقیاس یک نمره کلی برای بخشودگی بین فردی و سه نمره برای خرده‌مقیاس‌های آن به دست می‌آید. برای ماده‌های ۱۹، ۲۰، ۲۱، ۲۲، ۲۳، ۲۴ و ۲۵ نمره‌گذاری به شکل کاملاً مخالف (۱ نمره)، مخالف (۲ نمره)، موافق (۳ نمره)، و کاملاً موافق (۴ نمره) انجام می‌شود. بقیه ماده‌ها به شکل معکوس نمره‌گذاری می‌شوند. بدین ترتیب حداکثر نمره برای کل مقیاس ۱۰۰ و حداقل ۲۵ می‌باشد. کسب نمره بالاتر در این مقیاس نشان‌دهنده توانایی بالا برای بخشودن خطای دیگران است. برای خرده‌مقیاس اول با نام پیشنهادی ارتباط مجدد و کنترل انتقام‌جویی، که شامل ۱۲ ماده است، بالاترین نمره ۴۸ و پایین‌ترین نمره ۱۲ می‌باشد. کسب نمره بالا در این مقیاس نشان‌دهنده توانایی خوب فرد برای برقراری ارتباط مجدد با فرد خاطی و پایین بودن میل به انتقام‌جویی در برابر خطاهای دیگران است. برای خرده‌مقیاس دوم، با نام پیشنهادی کنترل رنجش، که دارای شش ماده است، بالاترین نمره ۲۴ و پایین‌ترین نمره ۶ می‌باشد. کسانی که در این خرده‌مقیاس نمره بیشتری می‌گیرند، قادر به کنترل رنجش خود هستند و کمتر به نشخوار افکار مربوط به قربانی‌بودن خود می‌پردازند. خرده‌مقیاس سوم با نام پیشنهادی درک واقع‌بینانه، دارای هفت ماده است. بالاترین نمره در این خرده‌مقیاس ۲۸ و پایین‌ترین نمره ۷ می‌باشد. کسب نمره بالا در این خرده‌مقیاس نشان‌دهنده توانایی درک ویژگی‌های انسانی و شرایط وقوع خطا است. افرادی که در این خرده‌مقیاس نمره بالایی می‌گیرند احتمالاً همدلی بیشتری را با فرد خطاکار نشان می‌دهند.

1- Scree	2- Eigen values
3- varimax	
4- Interpersonal Forgiveness Inventory	
5- Anastasia	6- NEO Five Factors Inventory
7- Costa	8- Mc Crae
9- Ahvaz Aggression Inventory	
10- constructive validity	

است. پایایی بازآزمایی آن نیز به ترتیب ۰/۶۰، ۰/۷۴، ۰/۷۲ و ۰/۷۰ به دست آمده است. روایی هم‌زمان کل مقیاس و سه خرده‌مقیاس آن به ترتیب ۰/۵۶، ۰/۴۸، ۰/۴۸ و ۰/۳۶ بوده است (زاهدی فر و همکاران، ۱۳۷۹).

۳) خرده‌مقیاس توافق‌پذیری NEO-FFI: فرم کوتاه پرسش‌نامه شخصیتی نئو (کاستاو و مک کری، ۱۹۹۲) شامل ۶۰ ماده است. برای هر یک از پنج خرده‌مقیاس آن ۱۲ ماده وجود دارد. پایایی خرده‌مقیاس کوتاه توافق‌پذیری با روش بازآزمایی توسط کاستاو و مک کری (۱۹۹۲) ۰/۷۹ و توسط امان الهی فرد (۱۳۸۴)، به نقل از حقیقی، خوش کنش، شکرکن، شهنی ییلاق و نیسی، (۱۳۸۵) ۰/۵۳ بوده است. هم‌چنین اعتبار آن از طریق هم‌بسته کردن دو فرم کوتاه و بلند، توسط کیامهر (۱۳۸۱)، به نقل از همان‌جا) از ۰/۷۱ تا ۰/۹۱ به دست آمد.

یافته‌ها

اطلاعات مربوط به درصد و تعداد نمونه انتخابی از دانشکده‌های مختلف در دو دانشگاه در **جدول ۱** ذکر شده است. هم‌چنین بر اساس داده‌های **جدول ۲**، میانگین و انحراف معیار سن آزمودنی‌ها در نمونه ساخت مقیاس به ترتیب ۲۱/۹۲ و ۳/۵۳ بود.

تحلیل عوامل نشان داد که ۲۵ ماده از ۳۰ ماده دارای اعتبار عاملی مطلوبی می‌باشند. از این تعداد، ۱۲ ماده روی عامل اول، شش ماده روی عامل دوم، و هفت ماده روی عامل سوم قرار گرفته‌اند. بنابراین مقیاس بخشودگی بین فردی با سه عامل و ۲۵ ماده تنظیم گردید. اطلاعات مربوط به نتایج تحلیل عوامل داده‌ها در **جدول ۳** خلاصه شده است.

جدول ۴ میانگین و انحراف معیار نمره‌های مقیاس بخشودگی بین فردی در کل آزمودنی‌ها را به تفکیک جنسیت نشان می‌دهد.

نتایج **جدول ۵** نشان می‌دهد که نمره بخشودگی بین فردی و سه خرده‌مقیاس آن با نمره خرده مقیاس بخشودگی در خانواده اصلی (پولارد و همکاران، ۱۹۹۸) دارای همبستگی مثبت معنی‌داری است. ضرایب همبستگی به دست آمده برای کل مقیاس و سه خرده‌مقیاس آن به ترتیب برابر ۰/۲۷، ۰/۳۲، ۰/۲۱ می‌باشد ($p < ۰/۰۰۰۱$ تا $p < ۰/۰۴$). بدین ترتیب فرضیه اول تأیید گردید. این بدان معنی است که هرچه بخشودگی در خانواده اصلی بیشتر باشد، بخشودگی بین فردی دانشجویان نیز بالاتر است.

همچنین نتایج **جدول ۵** نشان از وجود همبستگی معنی‌دار بین نمره توافق‌پذیری افراد با نمره بخشودگی بین فردی آنها دارد ($p < ۰/۰۰۱$ تا $p < ۰/۰۵$). یعنی هرچه توافق‌پذیری دانشجویان بیشتر باشد، احتمال بخشودن خطای دیگران در آنها نیز بیشتر است. بدین ترتیب فرضیه سوم پژوهش تأیید می‌شود.

داده‌های **جدول ۶** نشان داد که همبستگی بالا و معنی‌داری بین نمرات مقیاس بخشودگی بین فردی و نمره مقیاس پرخاشگری وجود دارد ($p < ۰/۰۰۱$ تا $p < ۰/۰۵$). این نتیجه، فرضیه دوم را تأیید می‌کند، و می‌توان گفت که هرچه پرخاشگری افراد کمتر باشد، بخشودگی بین فردی آنها بالاتر است.

نتایج **جدول ۷** نشان می‌دهد که بین مقیاس بخشودگی بین فردی و خرده‌مقیاس‌های آن با توافق‌پذیری همبستگی مثبت معنی‌داری وجود دارد. این نتیجه برای گروه زنان و مردان نیز به دست آمد ($p < ۰/۰۰۱$ تا $p < ۰/۰۵۷$). بدین ترتیب فرضیه سوم مبنی بر وجود ارتباط میان بخشودگی بین فردی و توافق‌پذیری نیز تأیید گردید. به عبارت دیگر، کسانی که دارای توافق‌پذیری بیشتری هستند، میزان توانایی بخشودن خطای دیگران را نیز به میزان بالاتری از خود نشان می‌دهند.

جدول ۱- تعداد کل و درصد مورد نیاز برای نمونه پژوهش بر اساس دانشکده‌ها و رشته‌های موجود در سال تحصیلی ۱۳۸۷-۸۸

تعداد (درصد)	معماری و هنر	کشاورزی	پرستاری مامایی	دامپزشکی	علوم پایه	علوم انسانی	فنی و مهندسی	زن
۱۴۹۷۴	۶۲۴	۲۱۱۵	۳۹۰	۳۰۵	۲۶۰۴	۷۸۰۰	۱۱۳۶	
۱۴۶۹۷	۳۰۵	۲۱۴۹	-	۱۶۴	۸۱۷	۳۵۶۴	۷۷۱۶	مرد
۲۹۶۷۱	۹۲۹	۴۲۶۴	۳۹۰	۴۶۹	۴۳۲۱	۱۱۳۶۴	۸۸۵۲	کل
(۱۰۰)	۳/۱۴	۱۴/۴۲	۱/۳۱	۱/۵۸	۱۱/۵۶	۳۸/۴۲	۲۹/۹۳	درصد نمونه
۴۰۰	۱۲	۵۷	۵	۶	۴۶	۱۵۴	۱۲۰	تعداد در نمونه

جدول ۲- میانگین و انحراف معیار سن آزمودنی‌ها به تفکیک جنسیت و محل تحصیل

تعداد	میانگین (انحراف معیار)		
۱۱۷	۲۱/۹۹ (۳/۹۳)	آزاد	زنان
۱۲۰	۲۰/۷۴ (۱/۵۹)	چمران	
۲۳۷	۲۱/۳۶ (۳/۲۱)	کل	
۸۹	۲۳/۹۰ (۴/۴۱)	آزاد	مردان
۷۴	۲۰/۸۸ (۱/۷۵)	چمران	
۱۶۳	۲۲/۵۳ (۳/۷۷)	کل	
۴۰۰	۲۱/۹۴ (۳/۴۹)	کل	

نتایج مربوط به روایی هم‌زمان مقیاس بخشودگی بین فردی با سه مقیاس ذکر شده، در **جدول ۵ و ۶** خلاصه شده است.

مقدار آیینگی یا مجموع مجذورات (و درصد واریانس) مقادیر بارهای عاملی قابل توجیه، توسط عوامل ۱ و ۲ و ۳ به ترتیب ۴/۹۵ (۱۹/۰۷)، ۱/۸۳ (۷/۰۳)، ۱/۵۸ (۶/۰۷) می‌باشد. مقدار آیینگی (و درصد واریانس) مجموع چهار عامل قابل توجیه توسط آنها ۸/۴۷ (۳۲/۱۸) می‌باشد. بر اساس داده‌های **جدول ۷** بین میانگین بخشودگی زنان و مردان در کل مقیاس و عوامل آن تفاوت معنی‌داری وجود ندارد.

جدول ۳- ماده‌های سه عامل مقیاس بخشودگی بین فردی و بارهای عاملی آنها

ردیف	ماده‌های مقیاس بخشودگی بین فردی	عامل (۱)	عامل (۲)	عامل (۳)
۱	هر بار کسی را که در حقم بدی کرده می‌بینم، آتش خشم درونم شعله‌ور می‌شود.	۰/۶۱		
۲	هنوز هم وقتی رفتار بد دوستی را که به من ظلم کرده، به خاطر می‌آورم، به شدت خشمگین می‌شوم.	۰/۵۹		
۳	وقتی دوست یا آشنایی مرا می‌رنجانند، سعی می‌کنم از نظر عاطفی دیگر به او نزدیک نشوم تا دوباره باعث رنجش من نشود.	۰/۵۸		
۴	اگر یکی از اطرافیان رفتار ناشایستی نسبت به من نشان دهد، با او قطع رابطه می‌کنم.	۰/۵۸		
۵	دوست دارم کسی که در حق من بدی کرده، همان بلا سرش بیاید.	۰/۵۷		
۶	اگر یکی از اطرافیان مرا تحقیر کند، در فرصتی مناسب کارش را تلافی می‌کنم.	۰/۵۶		
۷	اگر از دوست یا آشنایی رنجیده‌خاطر باشم، به جاهایی که ممکن است او را ببینم نمی‌روم یا تظاهر می‌کنم که او را ندیده‌ام.	۰/۵۰		
۸	اگر کار غیر منصفانه دوست یا آشنایی را تلافی نکنم، فکر می‌کند حق به جانب اوست.	۰/۴۸		
۹	اگر دوستان یا اطرافیانم خواسته‌ها و منافع شخصی مرا نادیده بگیرند با آنها به شدت برخورد می‌کنم.	۰/۴۳		
۱۰	به نظرم درد و رنج ناشی از آزارهای نزدیکان، زخمی است که به راحتی التیام نمی‌یابد.	۰/۴۱		
۱۱	به نظر اطرافیان، من فردی لجوج و یکدنده هستم.	۰/۳۶		
۱۲	نباید صرفاً برای حفظ روابط دوستانه، منافع شخصی خود را زیر پا بگذارم.	۰/۳۱		
۱۳	اگر اطرافیان در حق من بدی یا کوتاهی نمی‌کردند، زندگی من بهتر از این بود.	۰/۷۴		
۱۴	درد و رنج من آنقدر عمیق است که با بیان آن برای کسی برطرف نمی‌شود.	۰/۶۹		
۱۵	گاهی ساعت‌ها و روزها به بی‌عدالتی که یکی از اطرافیانم در حقم انجام داده فکر می‌کنم.	۰/۵۷		
۱۶	رفتارهای ناشایست اطرافیان باعث شد که دیگر به کسی اعتماد نداشته باشم.	۰/۵۵		
۱۷	فکر می‌کنم رفتار ناشایست اطرافیان با من به دلیل بی‌کفایتی یا بدشانسی خودم است.	۰/۴۸		
۱۸	وقتی از دوست یا آشنایی عصبانی می‌شوم، خودم را با کارهایی مانند خوردن، خوابیدن، تماشای زیاد تلویزیون، سیگار و ... مشغول می‌کنم.	۰/۳۱		
۱۹	به این نتیجه رسیده‌ام بخشیدن کسی که رفتار ناشایستی با من داشته بهتر از رنج بردن از کار اوست.	۰/۶۲		
۲۰	وقتی کدورتی بین من و اطرافیان پیش می‌آید، خودم برای رفع آن پیش قدم می‌شوم.	۰/۶۰		
۲۱	هنگام پاسخ به رفتار ناپسند اطرافیان، سطح درک و فهم آنها را در نظر می‌گیرم.	۰/۵۶		
۲۲	برای فهم علت رفتار ناشایست اطرافیان، خودم را به جای آنها می‌گذارم.	۰/۵۱		
۲۳	وقتی دوست یا آشنایی مرا می‌رنجانند، پس از مدت کمی، دیگر فکر کردن به آن روحم را نمی‌آزارد.	۰/۴۵		
۲۴	تا حدودی درک می‌کنم که چرا یک دوست یا آشنا نسبت به من رفتار ناشایستی (مانند خیانت) داشته است.	۰/۴۵		
۲۵	معمولاً وقتی از دوست یا آشنایی عصبانی می‌شوم می‌توانم آرامشم را حفظ کنم.	۰/۳۱		

جدول ۴- میانگین، انحراف معیار و سطح معنی داری نمره‌های مقیاس بخشودگی بین فردی در کل آزمودنی‌ها به تفکیک جنسیت

تعداد	سطح معنی داری	t	میانگین (انحراف معیار)		
۱۶۳			۶۸/۰۶ (۸/۲۹)	مردان	بخشودگی بین فردی
۲۳۷	۰/۵۵	-۰/۵۸	۶۸/۵۹ (۹/۱۶)	زنان	
۴۰۰			۶۸/۳۸ (۸/۲۳)	کل	
۱۶۳			۳۱/۴۱ (۵/۲۷)	مردان	عامل اول ارتباط مجدد و کنترل انتقام جویی
۲۳۷	۰/۳۹	-۰/۸۵	۳۱/۸۸ (۵/۳۷)	زنان	
۴۰۰			۳۱/۶۹ (۵/۳۳)	کل	
۱۶۳			۱۶/۶۶ (۳)	مردان	عامل دوم کنترل رنجش
۲۳۷	۰/۸۰	-۰/۲۴	۱۶/۷۵ (۳/۵۰)	زنان	
۴۰۰			۱۶/۷۱ (۳/۳۰)	کل	
۱۶۳			۱۹/۹۸ (۳/۲۷)	مردان	عامل سوم درک واقع بینانه
۲۳۷	۰/۹۴	۰/۰۶۵	۱۹/۹۶ (۲/۷۴)	زنان	
۴۰۰			۱۹/۹۷ (۲/۹۶)	کل	

جدول ۵- ضرایب همبستگی بین نمره مقیاس بخشودگی بین فردی و مقیاس بخشودگی در خانواده اصلی و سطح معنی داری آن در کل آزمودنی‌ها و به تفکیک جنسیت

مقیاس	نمونه (تعداد)	کل مقیاس بخشودگی بین فردی	عامل اول ارتباط مجدد و کنترل انتقام جویی	عامل دوم کنترل رنجش	عامل سوم درک واقع بینانه
بخشودگی در خانواده اصلی	کل (۲۰۰)	*** ۰/۲۷	* ۰/۱۳	*** ۰/۳۲	** ۰/۲۱
	مرد (۸۰)	۰/۱۸	۰/۱۶	۰/۲۱	-۰/۰۴
	زن (۱۲۰)	*** ۰/۳۰	* ۰/۱۳	*** ۰/۳۴	** ۰/۲۶
خرده مقیاس (۱) درک واقع بینانه	کل (۲۰۰)	۰/۱۶	۰/۰۸	* ۰/۱۳	* ۰/۱۸
	مرد (۸۰)	۰/۲۰	۰/۰۶	۰/۰۹	۰/۱۳
	زن (۱۲۰)	* ۰/۱۵	۰/۲۴	*** ۰/۱۴	۰/۱۹
خرده مقیاس (۲) تشخیص و تصدیق	کل (۲۰۰)	** ۰/۲۳	* ۰/۱۲	*** ۰/۲۹	۰/۱۲
	مرد (۸۰)	* ۰/۳۶	۰/۰۸	۰/۲۱	۰/۰۴
	زن (۱۲۰)	** ۰/۲۲	* ۰/۳۶	*** ۰/۳۲	* ۰/۱۵
خرده مقیاس (۳) جریان عمل اشتباه	کل (۲۰۰)	** ۰/۲۳	۰/۱۰	** ۰/۲۵	** ۰/۲۳
	مرد (۸۰)	۰/۰۲	۰/۰۳	۰/۱۷	-۰/۲۰
	زن (۱۲۰)	*** ۰/۲۸	۰/۱۲	** ۰/۲۷	*** ۰/۳۲
خرده مقیاس (۴) دلجویی کردن	کل (۲۰۰)	** ۰/۲۴	۰/۱۰	*** ۰/۳۰	** ۰/۱۸
	مرد (۸۰)	-۰/۰۲	-۰/۰۵	۰/۱۱	-۰/۰۷
	زن (۱۲۰)	*** ۰/۲۹	* ۰/۱۴	*** ۰/۳۳	** ۰/۲۳
خرده مقیاس (۵) احساس بهبودی	کل (۲۰۰)	** ۰/۲۴	* ۰/۱۳	*** ۰/۳۲	* ۰/۱۲
	مرد (۸۰)	۰/۱۲	۰/۰۵	۰/۲۹	-۰/۱۰
	زن (۱۲۰)	** ۰/۲۶	* ۰/۱۳	*** ۰/۳۲	* ۰/۱۵

*p=۰/۰۵ ; **p=۰/۰۱ ; ***p=۰/۰۰۱ تا p=۰/۰۰۰۱

جدول ۶- ضرایب همبستگی بین نمره مقیاس بخشودگی بین فردی و مقیاس پرخاشگری در کل آزمودنی‌ها و به تفکیک جنسیت

مقیاس	نمونه (تعداد)	کل مقیاس	عامل اول	عامل دوم	عامل سوم
		بخشودگی بین فردی	ارتباط مجدد و کنترل انتقام‌جویی	کنترل رنجش	درک واقع‌بینانه
کل مقیاس	کل (۲۰۰)	*** -۰/۶۲	*** -۰/۵۲	*** -۰/۴۵	*** -۰/۴۲
پرخاشگری	مرد (۸۰)	*** -۰/۶۷	*** -۰/۵۱	*** -۰/۴۷	*** -۰/۵۳
	زن (۱۲۰)	*** -۰/۶۲	*** -۰/۵۶	*** -۰/۵۰	** -۰/۲۸
عامل اول	کل (۲۰۰)	*** -۰/۶۴	*** -۰/۴۹	*** -۰/۵۵	*** -۰/۴۱
خشم و غضب	مرد (۸۰)	*** -۰/۶۳	*** -۰/۴۲	*** -۰/۴۸	*** -۰/۵۰
	زن (۱۲۰)	*** -۰/۶۵	*** -۰/۵۴	*** -۰/۶۲	** -۰/۳۰
عامل دوم	کل (۲۰۰)	*** -۰/۴۵	*** -۰/۳۹	** -۰/۲۷	*** -۰/۳۲
تهاجم و توهین	مرد (۸۰)	*** -۰/۵۲	*** -۰/۴۲	** -۰/۳۲	*** -۰/۴۰
	زن (۱۲۰)	*** -۰/۴۳	*** -۰/۳۹	** -۰/۲۷	* -۰/۲۴
عامل سوم	کل (۲۰۰)	*** -۰/۲۹	*** -۰/۳۰	* -۰/۱۴	** -۰/۲۲
لجاجت و کینه‌توزی	مرد (۸۰)	*** -۰/۴۷	*** -۰/۴۱	** -۰/۳۰	** -۰/۳۷
	زن (۱۲۰)	*** -۰/۲۸	*** -۰/۳۱	* -۰/۱۴	-۰/۰۸

*p=۰/۰۵; **p=۰/۰۱; ***p=۰/۰۰۱ تا p=۰/۰۰۰۱

جدول ۷- ضرایب همبستگی بین نمره مقیاس بخشودگی بین فردی و مقیاس توافق‌پذیری در کل آزمودنی‌ها و به تفکیک جنسیت

مقیاس	نمونه (تعداد)	کل مقیاس	عامل اول	عامل دوم	عامل سوم
		بخشودگی بین فردی	ارتباط مجدد و کنترل کینه‌توزی	کنترل رنجش	درک واقع‌بینانه
توافق‌پذیری	کل (۲۰۰)	*** ۰/۴۵	*** ۰/۴۰	*** ۰/۳۳	** ۰/۲۷
	مرد (۸۰)	*** ۰/۵۰	*** ۰/۴۴	** ۰/۳۳	** ۰/۳۴
	زن (۱۲۰)	*** ۰/۴۳	*** ۰/۳۶	** ۰/۳۳	* ۰/۱۹

*p=۰/۰۵; **p=۰/۰۱; ***p=۰/۰۰۱ تا p=۰/۰۰۰۱

جدول ۸- نتایج بررسی پایایی مقیاس بخشودگی بین فردی و خرده‌مقیاس‌های آن

مقیاس	بازآزمایی (n=۱۰۰)	آلفای کرونباخ (n=۴۰۰)	اسپیرمن- گاتمن براون (n=۴۰۰)	گاتمن (n=۴۰۰)
کل مقیاس	۰/۷۱	۰/۸۰	۰/۷۳	۰/۷۳
پرخاشگری				
عامل اول:	۰/۷۰	۰/۷۷	۰/۷۱	۰/۷۰
خشم و غضب				
عامل دوم:	۰/۶۸	۰/۶۶	۰/۶۵	۰/۶۵
تهاجم و توهین				
عامل سوم:	۰/۵۸	۰/۵۷	۰/۵۷	۰/۵۶
لجاجت و کینه‌توزی				

برای سنجش پایایی بخشودگی از روش بازآزمایی در یک نمونه ۱۰۰ نفری (۶۰ زن، ۴۰ مرد) از کسانی که در مرحله اول شرکت داشتند، پس از دو هفته استفاده گردید. هم‌چنین روش آلفای کرونباخ، اسپیرمن-براون^۱ و گاتمن^۲ نیز با استفاده از داده‌های نمونه اصلی به کار گرفته شده، که نتایج در **جدول ۸** خلاصه شده است. **جدول ۶** نشان می‌دهد که ضرایب بازآزمایی برای کل مقیاس و خرده‌مقیاس‌های آن به ترتیب برابر ۰/۷۱، ۰/۷۰، ۰/۶۸، ۰/۵۸ می‌باشد. نمرات درصدی، فراوانی و نمرات استاندارد (Z)، بر اساس فاصله پنج‌درصدی تعیین گردیدند. نتایج به‌دست آمده در **جدول ۹** خلاصه شده است. با مراجعه به این جدول می‌توان مشخص نمود که نمره هر آزمودنی در مقیاس بخشودگی بین فردی در چه درصدی قرار دارد و از چند درصد افراد نمونه بالاتر یا پایین‌تر می‌باشد. هم‌چنین نمره Z هر آزمودنی بر اساس نمره خام او قابل تشخیص است.

جدول ۹- نمره خام، فراوانی، رتبه درصدی و نمره Z (با فاصله ۵ درصد) مقیاس بخشودگی بین فردی در آزمودنی‌ها

نمره خام	فراوانی	درصد فراوانی	رتبه درصدی	نمره Z
۵۳	۵	۱/۲	۵	-۲/۹۴
۵۷	۱۰	۲/۵	۱۰	-۲/۱۷
۵۹	۱۱	۲/۸	۱۵	-۱/۷۹
۶۱	۸	۲/۰	۲۰	۱/۱۴
۶۳	۱۴	۳/۵	۲۵	-۱/۰۲
۶۴	۱۴	۳/۵	۳۰	-۰/۸۳
۶۵	۱۹	۴/۸	۳۵	-۰/۶۴
۶۶	۱۸	۴/۵	۴۰	-۰/۴۵
۶۷	۱۹	۴/۸	۴۵	-۰/۲۶
۶۹	۲۶	۶/۵	۵۰	۰/۱۱
۷۰	۲۰	۵	۵۵	۰/۳۰
۷۱	۱۲	۳	۶۰	۰/۵۰
۷۲	۲۱	۵/۲	۶۵	۰/۶۹
۷۳	۱۸	۴/۵	۷۰	۰/۸۸
۷۴	۱۶	۴	۷۵	۱/۰۱
۷۵	۱۸	۴/۵	۸۰	۱/۲۶
۷۶	۱۸	۴/۵	۸۵	۰/۴۵
۷۹	۵	۱/۲	۹۰	۲/۰۳
۸۴	۴	۱	۹۵	۲/۹۸
۹۲	۳	۰/۸	۱۰۰	۴/۵۱

بحث

در این پژوهش، پژوهشگران موفق شدند که مقیاسی سه‌عاملی را با روش تحلیل عوامل، برای سنجش ویژگی شخصیتی بخشودگی بین فردی در دانشجویان تدوین و ضرایب پایایی و روایی آن را محاسبه نمایند. سه عاملی که در این پژوهش مشخص شده با دیدگاه نظری مک‌کالوف و همکاران (۱۹۹۷) مبنی بر این‌که ویژگی‌های مشارکت‌کننده در بخشودگی بین فردی شامل صمیمیت-همدلی، نشخوار و بازگشت صمیمیت است، هماهنگی دارد. به عبارت دقیق‌تر خرده‌مقیاس اول بخشودگی بین فردی (ارتباط مجدد و کنترل انتقام‌جویی)، توانایی فرد برای بازسازی صمیمیت بین فردی و خودداری از تلافی‌جویی در موقعیت‌های رنجش‌زای بین فردی را می‌سنجد. خرده‌مقیاس دوم (کنترل رنجش)، قادر به سنجش میزان نشخوار ذهنی و رنجش افراد است و نشان می‌دهد کسانی که پس از رنجش، کمتر به نشخوار ذهنی می‌پردازند، توانایی بیشتری برای بخشودن خطاهای بین فردی دارند. خرده‌مقیاس سوم (درک واقع‌بینانه) به درک شرایط مؤثر در خطا و پذیرفتن ویژگی‌های جلیب‌خطاب‌بودن انسان مربوط می‌شود. ویژگی‌های مورد سنجش در خرده‌مقیاس سوم، زمینه‌ساز توانایی همدلی با دیگران است. به اعتقاد مک‌کالوف همدلی عامل مرکزی در بخشودگی خطاهای بین فردی است (مک‌کالوف و همکاران، ۱۹۹۷).

1- Spearman-Brown   2- Gotman

است، هماهنگ است. مک کری و کاستا (۱۹۸۷) نیز نشان دادند توافق‌پذیری با ویژگی‌هایی مانند خوش‌ذاتی^۱، عدم خودپرستی^۲، انعطاف‌پذیری^۳، هم‌حسی^۴ و بخشودگی ارتباط دارد. احتمالاً چون بخشودگی یک عمل اجتماع‌پسند و نوع دوستانه است با توافق‌پذیری همبستگی دارد (مک کالوگ، ۲۰۰۱). هم‌چنین این ویژگی با درک همدلانه و خیرخواهی ارتباط دارد (مک کالوف و همکاران، ۱۹۹۷). لی^۵ و آشتون^۶ (۲۰۰۴) ضمن پیشنهاد مدل شش‌عاملی برای شخصیت، بیان نمودند که ارتباط بین بخشودگی و توافق‌پذیری آنقدر زیاد است که در مدل شش‌عاملی آنها برای شخصیت، به‌عنوان یکی از وجوه سازنده عامل توافق‌پذیری در نظر گرفته شده است. بر اساس مطالب یادشده، افراد دارای بخشودگی بین‌فردی بالاتر، به روش درک همدلانه، در زمان کوتاه‌تری به رنجش‌ها و هیجان‌های منفی ناشی از بی‌عدالتی و بی‌انصافی دیگران پایان می‌دهند. آنها از راه ایجاد رابطهٔ مجدد با فرد خطاکار، فرصت جبران اشتباه را به او می‌دهند و رابطه صمیمانه بین آنها دوباره برقرار می‌شود. روی دیگر سکه، آن است که افراد دارای بخشودگی بین‌فردی پایین ضمن تجربه هیجان‌های منفی بیشتر و ناتوانی در برقراری ارتباط مجدد با فرد خطاکار، به تخریب روابط صمیمانه کمک می‌کنند.

در این پژوهش، یافته‌های دیگری نیز در زمینه تفاوت‌های جنسیتی، در مورد ارتباط میان بخشودگی بین‌فردی و بخشودگی در خانواده اصلی به‌دست آمد. بر اساس نتایج به‌دست آمده همبستگی‌های مشاهده‌شده در زنان بالاتر از مردان بود. به عبارت دیگر، بیشتر همبستگی‌های به‌دست آمده بین این دو متغیر برای زنان معنی‌دار بود، اما در گروه مردان، این رابطه معنی‌دار نشد. حتی در برخی خرده‌مقیاس‌ها، یک همبستگی منفی ضعیف (غیر معنی‌دار) بین این دو متغیر در گروه مردان مشاهده گردید.

جهت تبیین این یافته، می‌توان گفت از آنجا که متغیرهای مختلفی با بخشودگی همبستگی دارند، احتمالاً در مردان ارتباط بخشودگی با متغیرهای دیگر بیش از ارتباط آن با بخشودگی در خانواده است. به‌عنوان مثال بروس و همکاران (۲۰۰۵) به ارتباط بین میزان بخشودگی و عزت‌نفس اشاره

در این پژوهش ضرایب همبستگی بین نمره کلی بخشودگی بین‌فردی با بخشودگی در خانواده اصلی، مثبت و معنی‌دار بود. این یافته با دیدگاه بوزرمنی - ناجی^۱ و کرانسر^۲ (۱۹۸۶)، به‌نقل از هارگریو و سلز، (۱۹۹۷) هم‌خوانی دارد. آنها بیان نمودند که چنانچه در روابط خانوادگی عدالت و انصاف بین اعضا، رعایت نشود افراد احساس مغبون‌شدن می‌کنند. در این شرایط ممکن است از شیوه‌هایی رفتاری که مخالف با بخشودگی است مانند خصومت، خشم شدید، رفتارهای بدبینانه و آسیب‌رساندن به دیگران استفاده می‌کنند. نتایج پژوهش حاضر نیز نشان داد افرادی که بخشودگی در خانواده اصلی در آنها بالاتر است، توانایی بیشتری برای بخشودن خطاهای بین‌فردی دیگران دارند. این نتیجه با دیدگاه هارگریو^۳ (۱۹۹۴) هماهنگی دارد.

یافته دیگر این پژوهش وجود همبستگی منفی معنی‌دار بین بخشودگی بین‌فردی (و خرده‌مقیاس‌های آن) با پرخاشگری (و خرده‌مقیاس‌های آن) بود. این یافته با نتایج پژوهش‌های دیگری که در این زمینه انجام شده است، هماهنگی دارد (دانپورت، ۱۹۹۱، بری و همکاران ۲۰۰۱؛ مالبتی و همکاران، ۲۰۰۱؛ ورتینگتون و همکاران، ۲۰۰۵). اینرایت^۴ و کویل^۵ (۱۹۹۸) بیان نمودند که خشم تأثیر بازدارنده‌ای بر بخشودگی دارد. فیتس گیونز^۶ (۱۹۸۶)، به‌نقل از مک کالوف و همکاران، (۱۹۹۷) بیان نمود تجربهٔ خشم، فرد را به سوی میل به انتقام سوق می‌دهد.

از سوی دیگر یافته‌های پژوهش حاضر با نتایج مطالعات تجربی که ارتباط بین بخشودگی و کاهش خشم را در رفتار افراد بررسی کرده است، (هانگ^۷ و اینرایت، ۲۰۰۰) و نقش بخشودگی را در کاهش رفتارهای خشن و تحمل بیشتر خطاها (مور و داهلن، ۲۰۰۸) نشان داده است، هماهنگ است. بدین ترتیب می‌توان نتیجه گرفت افرادی که بخشودگی بین‌فردی بیشتری دارند در موقعیت‌های خطای بین‌فردی، خشم و غضب خود را بیشتر کنترل می‌نمایند و کمتر به نشخوار می‌پردازند. حتی برخی از پژوهش‌ها نشان داده‌اند که افراد دارای بخشودگی بالا، هنگامی که خاطرات رنجش‌زای خود را مرور می‌کنند، آنها را کمتر از افراد دارای بخشودگی پایین، آسیب‌رسان قلمداد می‌کنند (براون، ۲۰۰۳).

آخرین یافته پژوهش حاضر همبستگی مثبت معنی‌دار میان بخشودگی بین‌فردی و توافق‌پذیری بود. این یافته با نتایج پژوهش‌هایی که در زمینه ارتباط بین توافق‌پذیری و بخشودگی (مانند بروس و همکاران، ۲۰۰۵؛ بری و همکاران، ۲۰۰۱، به‌نقل از ورتینگتون و همکاران، ۲۰۰۵) انجام شده

1- Boszrmeny-Nagy	2- Kranser
3- Hargrave	4- Enright
5- Coyle	6- Fitzgibbons
7- Huang	8- good- natured
9- selfless	10- flexibility
11- sympathy	12- Lee
13- Ashton	

کرده اند. پسران معمولاً عزت نفس خود را از منابع متنوع تری کسب می کنند که روابط محبت آمیز خانوادگی تنها یکی از آنهاست. اما خودپنداره و عزت نفس در دختران بیش از پسران، به روابط محبت آمیز و تأیید دیگران وابسته است، که منشأ اولیه آن خانواده اصلی است. در همین زمینه وود^۱، رادز^۲ و ولان^۳ (۱۹۸۹) بیان نمودند که زنان بیشتر از مردان از روابط عاطفی صمیمانه سود می برند.

در مجموع می توان نتیجه گرفت که ضرایب پایایی و روایی مقیاس بخشودگی بین فردی، رضایت بخش می باشند. بدین ترتیب می توان در پژوهش های علمی از آن به عنوان یک مقیاس روا و پایا، برای سنجش میزان بخشودگی خطای دیگران در موقعیت های بین فردی، استفاده نمود. هم چنین به دلیل داشتن ملاک تفکیکی در مورد ماده ها، می توان از این مقیاس به منظور تشخیص ماده های مناسب برای سنجش بخشودگی، در مشاوره و روان درمانی به ویژه در زمینه روابط آسیب دیده بین فردی استفاده نمود.

نمونه پژوهش حاضر به قشر دانشجو (که بیشتر در سن جوانی بودند) اختصاص داشت، بنابراین تعمیم نتایج آن به سایر گروه ها با ویژگی های جمعیت شناختی متفاوت، با محدودیت همراه است. هم چنین بومی یا غیر بومی بودن، وضعیت تأهل و وضعیت شغلی آنها کنترل نشد، که ممکن است نتایج به دست آمده را تحت تأثیر قرار داده باشد. محدودیت دیگر این پژوهش، عدم تفکیک ماده های مقیاس برای سنجش بخشودگی دوستان، اعضای خانواده، وابستگان، همسران، و سایر روابط بین فردی بود که ممکن است موضوع بخشودگی بین فردی قرار گیرند. هم چنین این مقیاس به منظور سنجش صفت بخشودگی و بخشودگی وابسته به موقعیت طراحی نشده است، در صورتی که ممکن است این عوامل به شکل جداگانه نتایج را تحت تأثیر قرار دهند. بر این اساس می توان پیشنهاد نمود که پژوهش های آتی گستره وسیع تری از جمعیت را در زمینه بخشودگی مورد بررسی قرار دهند.

هم چنین می توان با استفاده از مقیاس هایی که برای سنجش بخشودگی موقعیتی و صفت بخشودگی بخش های مجزایی دارند، هر دو ویژگی را هم زمان بررسی کرد. از سوی دیگر، به دلیل آنکه ممکن است میزان بروز بخشودگی افراد تحت تأثیر درجه صمیمیت و یا نسبت فامیلی آنها قرار داشته باشد، لازم است مقیاس هایی جهت سنجش جداگانه بخشودگی در هر یک از این ارتباطها مورد استفاده قرار گیرد. لازم به ذکر است که به دلیل آثار و فواید بسیار مثبت بخشودگی

بین فردی، آموزش این ویژگی به افرادی که دارای ضعف در بخشودگی دیگران هستند، می تواند در رشد و بهبود روابط بین فردی آنها و از این طریق در حفظ سلامت روان آنها اثربخش باشد.

سپاسگزاری

در خاتمه از سرکار خانم دکتر ایران داودی (عضو هیئت علمی دانشگاه شهید چمران اهواز) و آقای دکتر بهمن نجاریان، به دلیل همکاری در زمینه ی ویراستاری فنی سؤالات تنظیم شده در مقیاس بخشودگی بین فردی، سپاسگزاری می گردد.

[بنا به اظهار نویسنده مسئول مقاله، حمایت مالی از پژوهش و تعارض منافع وجود نداشته است.]

منابع

- آناستازی، ا. (۱۳۷۱). **روان آزمایی**. ترجمه: محمد نقی براهنی. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- زاهدی فر، شهین؛ نجاریان، بهمن؛ شکر کن، حسین (۱۳۷۹). ساخت و اعتباریابی مقیاسی برای سنجش پرخاشگری. **مجله علوم تربیتی و روانشناسی دانشگاه شهید چمران اهواز**، سال هفتم، شماره های ۱ و ۲، ۱۰۲-۷۳.
- سمدز، لوتیس بی (۱۹۹۶). **بخشودن و رها کردن**. ترجمه: مریم ظهیر. تهران: نشر آسیم.
- سیف، سوسن؛ بهاری، فرشاد (۱۳۸۰). **استانداردسازی و هنجاریابی مقیاس سنجش بخشودگی در خانواده های ایرانی**. پژوهشکده دانشگاه الزهراء.
- سیمون، سیدنی (۱۳۸۵). **بخشودن**. ترجمه: مهدی قراچه داغی. تهران: انتشارات درسا.
- حقیقی، جمال؛ خوش کنش، ابوالقاسم؛ شکر کن، حسین؛ شهینی ییلاق، منیجه؛ نیسی، عبدالکازم (۱۳۸۵). رابطه الگوی پنج عاملی شخصیت با احساس شادکامی در دانشجویان دوره کارشناسی دانشگاه شهید چمران اهواز. **مجله علوم تربیتی و روانشناسی دانشگاه شهید چمران اهواز**، سال سیزدهم، شماره ۳، ۱۸۸-۱۶۳.
- همایی، رضوان (۱۳۷۹). **بررسی رابطه فشارهای روانی دختران مراکز پیش دانشگاهی اهواز با سلامت روانی با توجه به نقش تعدیل کننده سرسختی روانشناختی در آنها**. پایان نامه کارشناسی ارشد روانشناسی تربیتی، دانشگاه شهید چمران اهواز.
- نادری، عزت اله؛ سیف نراقی، مریم (۱۳۸۵). **روش تحقیق در علوم انسانی (با تأکید بر علوم تربیتی)**. تهران: انتشارات بدر.

- Barber, L., Maltby, J., & Macaskill, A. (2005). Angry memories and thoughts of relationship between forgiveness and angry rumination. *Personality and Individual Differences, 39*, 253-262.
- Bross, L. A., Rye, M.S., Lutz-Zois, C., & Ross, S. R. (2005). Forgiveness and personality traits. *Personality and Individual Differences, 39*, 35-46.
- Brown, R. P. (2003). Measuring individual differences in the tendency to forgive: Construct validity and links with depression. *Personality and Social Psychology Bulletin, 29*, 759, 771.
- Chiaromello, S., Monz-Saster, M. T., & Mullet, E. (2008). Seeking forgiveness: Factor structure and relationship with personality. *Personality and Individual Differences, 45*, 383-388.
- Costa, P. T., & Mc Crae, R. R. (1992). *Revised NEO Personality Inventory (NEO-PI-R) and NEO Five-Factor Inventory (NEO-FFI) Professional Manual*. Odessa, fl: Psychological Assessment Resources.
- Enright, R. D., & Coyle, T. (1998). Researching the process model of forgiveness within psychological interventions. In E.L. Worthington (Ed.), *Dimensions of forgiveness: Psychological research and theological perspectives*. Radnor, PA: Templton Foundation Press.
- Hargrave, T. D. (1994). *Families and forgiveness: Healing intergenerational wounds*. New York: Brunner/Mazel.
- Hargrave, T. D., & Sells, G. N. (1997). The development of a forgiveness scale. *Journal of Marital and Family Therapy, 23*, 41-63.
- Huang, S. T., & Enright, R. D. (2000). Forgiveness and anger related emotions in Tai-Wan: Implication for therapy. *Psychotherapy, 37*, 71-79.
- Kerjcie, R. V., & Morgan, O. W. (1970). Determining sample size for research activity. *Educational and Psychological Measurement, 30*, 607-610.
- Lawler-Row, K. A., & Piferi, R. L. (2006). The forgiving personality: Describing a life well lived? *Personality and Individual Differences, 41*, 1009-1020.
- Lee, K., & Ashton, M. C. (2004). Psychometric properties of the HEXACO personality inventory. *Multivariate Behavioral Research, 39*, 329-358.
- Maltby, J., Wood, A. M., Day, I., & Kon, T.W.A (2008). Personality predictors of levels of forgiveness two and half years after the transgression. *Journal of Research in Personality, 42*, 1088-1094.
- Maltby, J., Day, L., & Barber, L. (2004). Forgiveness and mental health variables. *Personality and Individual Differences, 37*, 1629-1640.
- Maltby, J., Macaskill, A., & Day, I. (2001). Failure to forgive self and others. *Personality and Individual Differences, 29*, 1-6.
- Mc Crae, R. R., & Costa, P. T. (1987). Validation of the five factor model of personality across instruments and observers. *Journal of Personality and Social Psychology, 52*, 81-90.
- Mc Collough, M. E., Bellah, C. G., Kilpatrick, S. D., & Johnson, J. I. (2001). Vengefulness: Relationships with forgiveness, rumination, well-being and the big five. *Personality and Social Psychology Bulletin, 27*, 601-610.
- Mc Cullough, M. E., Worthington Jr., E. L., & Rachal, K. (1997). Interpersonal forgiveness in close relationships. *Journal of Personality and Social Psychology, 73*, 321-336.
- Moor, M., & Dahlen, E. R. (2008). Forgiveness and consideration of future consequences in aggressive driving. *Accident Analysis Prevention*, doi: 1016. ,in press.
- Neto, F. (2007). Forgiveness, personality and gratitude. *Personality and Individual Differences, 43*, 2313-2323.
- Pollard, M., Anderson, R., Anderson, W., & Jennings, G. (1998). The Development of Family Forgiveness Scale. *Journal of Family Therapy, 20*, 95-109.
- Shepherd, S., & Belicki, K. (2008). Trait forgiveness and traitedness within the HEXACO model of personality. *Personality and Individual Differences, 45*, 389-394.
- Wood, W., Rhodes, N., & Whelan, M. (1989). Sex differences in positive well-being. *Psychological Bulletin, 106*, 249-264.
- Worthington Jr, E. L., Witvliet, C., V Lerner, A. J., & Sherer, M. (2005). Forgiveness in Health Research and Medical Practice. *The Journal of Science and Healing, 1*, 169-176.